

Rațiune și credință, coord. Gh. Vlăduțescu, Septimiu Chelcea, București,
Edit. științifică și enciclopedică, 1983

Începem prin a saluta apariția unei lucrări pe o astfel de temă și la un nivel pe care l-am dori că mai frecvent atins în tratarea acestei categorii de probleme. Ea ne amintește încă odată că educația materialist-ateistă este un lucru prea important pentru a fi făcută între două trenuri, cu orice fel de oameni, pe seama unor cazuri limită sau improvizate. Este un merit al Editurii științifice și enciclopedice de a fi avut o asemenea inițiativă și a coordonatorilor (Gh. Vlăduțescu și S. Chelcea) de a fi selectat autorii potriviti pentru a o trate cu succes. Am admirat în cuprinsul cărții eleganța intelectuală a lui V. Tonoiu, care ne apare, și de data aceasta, ca un subtil și profund analist, robustețea și precizia expunerii lui Ion Chelcea, reprezentant autentic al unei generații de mari meseriași, maeștri în analiza unor elemente de cultură populară veche, abordarea frontală a relației dintre rațiune și credință în evul mediu, mai ales accentul pus pe dialectica acesteia (Gh. Vlăduțescu), apropierea fără prejudecăți și responsabil de problemele tanatologiei pe baza unei documentări de primă mină (S. Chelcea), informarea documentară și utilă pe tema modernizării credinței în America „țara cultelor” (N. I. Marin) și nu în ultimul rînd, construcțiile teoretice atât de elevate ale unui tiner și talentat cercetător (I. Bădescu) pe tema raționalismului axiologic în conștiința poporană românească.

Una din axele esențiale ale cărții o constituie studiul credințelor și riturilor legate de foc, apă și pămînt (I. Chelcea), urmat de cel privind raționalismul axiologic în cultura românească (I. Bădescu) și cel privind relația dintre raționalism și umanism în cultura veche românească (Gh. Al. Cazan). Între aceste studii există o continuitate de sens, aceleași probleme fiind analizate la nivele diferite sub raport ontologic. Pentru I. Chelcea, problema demonstrației documentare rămîne esențială, pentru I. Bădescu, speculația inteligență și originală pe tema matricei culturale românești, în vreme ce pentru Gh. Al. Cazan, analiza istorico-filosofică trece pe primul plan. Sunt materiale dense, în care documentația temeinică și nivelul analizei critice

vor fi, cu siguranță, mult apreciate de cititori, în ciuda faptului că informația vehiculată traversează domenii foarte variate (istorie, etnografie, filosofia culturii, sociologie etc.). Desigur, cei trei specialiști ai analizelor amintite sunt foarte diferenți ca formăție și mod de a gîndi, dar îi unește continuitatea antologică a temei, și, de ce n-am recunoaște-o, un nivel de profesionalitate ridicat, care nu poate fi ignorat ca factor de unitate al unei lucrări de acest gen. Unitatea acestui grup de studii este însă ceva mai adincă dacă avem în vedere vizionea realistă pe care o permite asupra relației dintre rațiune și credință. Focul este, în gîndirea veche, divinitate, dar și punctul central al casei, „vatra focului” fiind sediul cultului strămoșilor, simbol al statonniciei, loc de siguranță și refugiu. Cultura și umanismul poporan, sub forma paradigmelor primare (Wrkultur), cuprind și ele plăsmuirii simbolice, în care realitatea este transfigurată în tipare ale dezvoltării spirituale. La fel de amestecate ne apar cele două atitudini și în legendele populare, unde logica explicativă prevalează asupra celei dogmatice. O probă de analiză echilibrată și de o rară finețe intelectuală ni se pare subcapitolul 3 (Dislocările ideologiei dominante și ideologia dominantă dislocată), în care dialectica progresului în sfera raționalității ne apare neașteptat de limpede și de argumentat, prin referire la viața obișnuită a oamenilor, prin „presiunea realului” asupra construcției dogmatice.

Apropiat de cele trei studii, ni se pare cel semnat de Vintilă Mihăilescu, intitulat *Structuri antropologice și fapte de credință* și cel al lui I. Goian intitulat *Credințele religioase în culturile nescrise*. De data aceasta, concretul istoric românesc face loc informației globale. În primul studiu, V. Mihăilescu, beneficiind și de o formăție psihologică solidă, încearcă să introducă a schemelor acesteia în gîndirea antropologică. Încercarea nu este singulară, originală este însă valorificarea gîndirii piagetiene în context antropologic, extinderea și dezvoltarea ei în această direcție. Referirile la „ipoteza lui Hsu” (cele patru diade) și combinarea ei cu schema lui Piaget ni se pare că permite o cale nouă de explicare a organizării faptelor de credință. Potrivit

opiniei autorului, „structura de ordine a scenariului familial va avea corespondențe pînă la izomorfism în structura de ordine a sistemului credinței”. Efortul de decodificare a instalării patternurilor credinței, credem că prezintă un real interes teoretic și practic. Studiul lui I. Goian ne aduce la zi pe planul mai general al credințelor religioase „primitive”, întregind imaginea globală a complexității relației dintre rațiune și credință.

Un al treilea grup de studii îl formează cele filozofice. Abordările sunt, și în acest caz, variate, dar fiecare în parte axată pe o temă centrală: *Știință, credință, valori* (Ilie Pirvu), *în căutarea unei „noi alianțe”* (Vasile Tonoiu) *Aspirația spre demnitate în fața morții* (S. Chelcea), *Natura și cunoașterea saptului religios și religiologia fenomenologică* (Cristian Pirvu). Cu toate că gradul de abstracție al analizelor este ridicat socotim includerea lor în volum ca firească deoarece întregesc înțelegerea complexității relației dintre rațiune și credință. Pe de altă parte trebuie acceptată ca firească ideea că într-o cultură ca a noastră astfel de studii își au un public mult mai numeros decât se crede în mod obișnuit.

Un loc aparte în lucrare îl ocupă studiul *Aspecte ale modernizării credinței în teologia radicală americană contemporană* (N. I. Mariș). De data aceasta suntem confruntați cu evoluția credințelor la unul din polii cei mai avansați ai societății contemporane și în același timp cu o categorie de probleme cu totul diferite. Căci evoluția de „ultimă oră” a credințelor însemnează renunțarea chiar la Dumnezeu („teologia morții lui Dumnezeu”). Noii teologi nu ezită să afirme că toate categoriile teologice tradiționale au devenit fără sens, iar ideea unei descrieri a credinței de religie, a renunțării la însăși esență ei apare ca o opțiune rațională. Desigur, ne-am putea duce cu gîndul la Nietzsche, la celebră lui formulară: „Dumnezeu a murit” sau la alți gînditori care au formulat această idee, dar depășirea speculațiilor teologice clasice nu reprezintă un fenomen important în sine, ci doar ca expresie a ultimului stadiu de evoluție al credinței și ideea este bine surprinsă de N. I. Mariș, constituind de fapt cel de al doilea pol major al cărții. La un capăt credințele și riturile descrise de Ion Chelcea, în care credința primitivă este amestecată cu elemente de raționalitate la fel de naivă, la celălalt capăt, o teologie rafinată care, pentru a rezista în fața unei lumi raționalizate de știință este dispusă să facă ultima concesie, neașteptată și deconcertantă, să se despartă de religia tradițională în favoarea uneia noi, mai adaptată noilor condiții. N. I. Mariș a pus astfel punctul pe i într-o problemă spinoasă: a educației materialist-ateiste. Într-adevăr, nu numai rațiunea, ci

și credința este în stare de evoluție (și încă ce evoluție) de aceea, azi nu mai este de conceput o educație materialist-ateistă care să nu țină seama de specificul credinței și al raționalității diferitelor segmente, pătuți sau grupuri sociale cărora li se adresează propagandistul. Fără cunoașterea acestui specific efectele sunt nici și intimplătoare, iar efortul nerezonabil. Sociologul, psihologul social precede în mod necesar activitatea acestuia, deslușind specificul credinței și nivelul de raționalitate al categoriei umane care urmează a fi influențată. Este împede doar că nu ne putem adresa credinciosului de tip medieval pur și simplu cu argumente, ci cu unele specifice nivelului de credință atins de el. Pentru un astfel de credincios, pentru foarte mulți din cei cunoscuți în cercetările noastre de teren, argumentele teologiei radicale sunt pur și simplu ateiste și de fapt sunt percepute ca atare. Propagandistii sectelor au înțeles se pare mai de mult necesitatea utilizării în scopuri religioase a nivelelor de raționalitate și de credință atinse de diferențele populației și este timpul ca educația materialist-ateistă să țină și ea seama de dialectica complexă a relației dintre rațiune și credință în istorie, dar mai ales în viața de toate zilele. Iată de ce dorim ca lucrarea pe care o prezentăm să fie un semn că o anumită etapă a fost depășită, o etapă care nu a fost prea eficientă și a cărei legitimitate mai rămine de discutat. Așa cum pe muncitorul baptist, plecat de la Dorohoi la Aninoasa, nu-l lămurești cu sperieturi retorice și nici cu vorbe goale, ci cu relații umane superioare celor pe care le oferă cultele (care îi așteaptă), nici pe tinerii de azi, înalt școlarizați, cu nivel de cultură deosebit de înalt, printre cele mai înalte din lume, nu-i putem lămuri cu comentarii ridiculizante ale unor texte „sacre” pe care aceștia adesea nici nu le cunosc. Căci credința nu este un lucru derisoriu, pe care nelămuriți, „influențății” și cei cam proști o inghit prin contrabandă, ci o realitate, o mare problemă a epocilor trecute și a celei prezente. Numai pornind de la o astfel de înțelegere a lucrurilor putem pleda pentru măreția rațiunii, pentru atitudinea calmă și demnă în fața unui cosmos și a unei lumi ale căror mecanisme de funcționare nimici nu le are în „buzunar”. Sub acest aspect carteau pe care o prezentăm este în felul ei o pleoabă pentru întoarcere la echilibru și bună cuviință, la recunoașterea importanței opoziției, un semn al înțelegерii superioare a unei realități identice deosebit de complexe. Ea nu este scutită de unele neajunsuri, mai ales în ceea ce privește structura, unele „noduri” ale ei sunt rărite (ne gîndim la problemele psihologiei credinței, la analiza concretă a stadiului în care se află ca cel puțin la unele categorii de populație, la relația dintre orga-

nizarea socială și eficiența propagandei religioase și la altele), dar nici o carte nu poate face totul, iar cea de față a făcut destul pentru a merita aprecierea noastră. Cititorul află în cuprinsul ei informații noi, dar

mai ales un mod nou de a gândi și înțelege dialectica complexă a relației dintre rațiune și credință.

Nicolae Radu

Alecu Al. Floareș, *Reflecții ideologice*, Iași, Edit. Junimea, 1983

La aproape doi ani de la plenara C.C. al P.C.R. dedicată activității teoretice, ideologice și politico-educative (iunie 1982) și la puțină vreme după Consfătuirea de la Mangalia (august 1983), reflecția ideologică din țara noastră asupra realităților contemporane se completează cu o lucrare de certă valoare și utilitate: *Reflecții ideologice*, de Alecu Al. Floareș, pusă la indemna cititorului de Editura Junimea din Iași. Alecu Al. Floareș abordează un larg cerc de probleme care viziază dezvoltarea lumii contemporane și a societății noastre, cu reflexele lor pe plan ideologic. El realizează acest lucru nu ca un „...spectator care, cu spirit contemplativ, judecă „spectacolul lumii”, ci ca un activist de partid care, în complexitatea muncii politice cotidiene, este nemijlocit angajat în aflarea unor temeiuri căt mai certe și fundamentale problemelor vieții, avind ca direcție esențială susținerea sensului major al existenței oamenilor” (p. 7).

De pe o asemenea poziție, autorul își începe demersul de la o suită de întrebări, care au fost și rămân profund tulburătoare: „care este sensul vieții și cum se poate obține suma optimă de satisfacții în viață? De ce depinde realizarea omului? Ce se înțelege prin fericire și care sunt sursele acesteia?” Autorul nu dezbatе aceste probleme într-un mod abstract, anistoric, ci pornind de la condițiile dezvoltării noastre ca societate înnoitoare pe calea socialismului, ce-și pune în relief trăsăturile caracteristice într-o lume complexă, cu care interacționează pe multiple planuri. El nu-și propune să ofere răspunsuri gata elaborate ci, din perspectiva ideologiei noastre revoluționare, militante, exprimă convingerea că oamenii, la multitudinea problemelor pe care le pun „...pot găsi răspunsuri clare în măsură în care înțeleg și stăpînesc sistemul ideologic al partidului nostru, DESCOPERIND ei însăși soluțiile practice” (p. 5). Este linia urmată cu consecvență de către lucrarea *Reflecții ideologice*, cititorul fiind nu numai invitat să urmărească, dar și indemnăt, pus în situația să participe, intelectual și afectiv, la dezbatere pe o întreagă serie de probleme de stringentă actualitate în sfera ideologiei și educației, ale promovării nouului în conștiință și comportamentul social, ale luptei neimpăcate cu tot ceea ce frinează mersul înainte al

societății. În acest spirit întreaga analiză realizată de autor se inspiră din ideea potrivit căreia „demersul ideologic se înscrive drept o cale eficientă către o conștiință critică de sine (individuală și socială) fără de care nu pot fi depășite contradicțiile și disfuncționalitățile” (p. 19).

În acest context, pagini dense ale lucrării sunt dedicate conținutului teoretic al ideologiei socialiste în gindirea și practica Partidului Comunist Român, în opera secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, legăturii indisolubile a acestei ideologii cu practica social-istorică, condițiilor în care ea își demonstrează obiectivitatea științifică, rămine credincioasă sufletului său dialectic. „Raportul istoric al teoriei cu practica revoluționară în formele ei concrete, organic legate de structurile social-economice existente, postulează cu deplin temei autorul, exprimă mecanismul prin care teoreticul se inserează în viața socială practică, realizând diverse grade de acord cu realitatea. Vor avea acces spre acest acord acele poziții teoretice care asigură cuprinderea că mai largă a ansamblului activităților social-umane și, în primul rînd, a celor fundamentale, fără de care viața unei societăți nu este de conceput” (p. 32).

Pe o asemenea bază, activitatea teoretică, ideologică a partidului se manifestă ca o forță vie, demonstrând modul creator, profund năvător în care partidul nostru concepe ideologia socialistă, aplicând adevărurile generale la condițiile concret-istorice, naționale, făcind astfel din teorie o armă de neînlocuit în edificarea noii orînduirii, transformând poporul în adevărat subiect al ideologiei, ridicându-l la creația istorică conștientă. „Poporul nu este un simplu accesoriu, un rezervor de forțe, care traduce în practică ideologia partidului, situindu-se în afara ei, ci este implicat direct ca participant la constituirea ideologiei” (p. 34).

Într-un meritior efort analitic, autorul stăruie asupra funcțiilor îndeplinite de ideologia marxistă: cognitivă, axiologică, praxiologică, prospectivă, formativ-educativă (p. 63–65). Explicitarea acestor funcții este un bun prilej pentru punerea în relief a unei serii de trăsături caracteristice ale activității ideologice a partidului, aşa cum această activitate se desfășoară în etapa actuală. În

lumina documentelor programatice ale partidului, se reliefază semnificația deosebită a cerinței exprimate de partid ca munca ideologică, politico-educativă să contribuie mai activ la „educarea disciplinei și conducei sociale, a muncii și gindirii, la formarea unei discipline sociale și individuale conștiente, opuse celei de comandă, ca izvor de forțe, de motivații noi. Aceste sarcini ţin în mod esențial de formarea unei concepții noi, revoluționare despre lume și viață, de insușirea creatoare a ideologiei partidului nostru, a materialismului dialectic și istoric” (p. 67). Lucrarea lui Alecu Al. Floareș operează distincții fine între propagandă și educație (p. 118—119), făcind o pledoarie pentru o propagandă vie, activă, o propagandă prin care se înțelege „tot ceea ce contribuie programatic la modificarea comportamentului pe plan intențional, afectiv și motivațional la nivel individual și colectiv, tot ceea ce urmărește formarea concepției despre lume, a aspirațiilor, tot ceea ce vizează acțiunea de modelare

a lumii exterioare, conform unui anumit sistem de valori” (p. 119).

O întinsă secțiune a lucrării abordează problematica ideologică a dezvoltării conștiinței socialiste, a relației acesteia cu democrația și responsabilitatea socială, cu dezvoltarea culturii. Analiza structurării conștiinței — pe nivele și forme — nu se realizează ca o exegeză în sine, ci este înscrisă în mod organic în coordonatele dezvoltării conștiinței noi și creșterii rolului ei activ în etapa actuală. Se pune astfel în relief conținutul profund umanist al evoluțiilor ce se petrec în domeniul spiritual, într-un context social-uman larg, cuprinzător.

Adresându-se unui public cititor larg, scrisă cu pasiune, într-un stil eseistic, lucrarea *Reflecții ideologice* se parcurge cu un real interes. Este convingerea cu care o recomandăm cititorului, pe care Alecu Al. Floareș îl-a avut mereu în vedere la alcătuirea ei.

Constantin Vlad

I. Bădescu, P. Grigorescu, *Civilizația industrială și perspectiva socială* București, Edit. științifică și enciclopedică, 1983

În ultima vreme discuțiile asupra industrializării, asupra fenomenului industrial în ansamblul său au căpătat o ampreare nouă, atât pe plan mondial, cât și în țara noastră. Discuțiile de la noi se poartă asupra procesului de industrializare care a dominat dezvoltarea economică și socială în ultimele 3—4 decenii, în momentul în care se pune problema trecerii la o nouă calitate a acestei dezvoltări. Sunt antrenați în valorificarea acestei experiențe practice specialiști din numeroase domenii și este imbucurător faptul că nici sociologii nu lipsesc de la această largă dezbatere. Demersul acestora este util mai ales atunci cind nu se cantonează strict în unghiul unei vizuni inguste, specializate ci încearcă o sinteză a unor date furnizate de tehnicieni, economisti, istorici, psihologi, medici având însă în centrul abordării problematica omului în etapa actuală de dezvoltare. Acesta este cazul autorilor lucrării apărute în colecția „Știință pentru toți” și care, într-un spațiu editorial extrem de redus abordează fenomenul industrial într-o perspectivă deosebit de largă, atât în spațiu și în timp, cit și în ce privește problematică.

Încercând să pună în evidență raportul dialectic dintre dezvoltarea socială și dezvoltarea unei civilizații, pe linia sugerată de Marx, la care legea concordanței dintre forțele și relațiile de producție reflectă de fapt raportul dintre civilizație și societate, autorii subliniază rolul deosebit de activ pe care il

joacă în această ecuație raporturile sociale în general și cele de producție în special. Prin aceasta se respinge teza caracterului neutru în raport cu structura de clasă a oricărei civilizații și decurge că o consecință metodologică necesitatea tratării istorice a procesului de formare a civilizației industriale, ceea ce nu semnifică pentru autori a reduce istoricitatea la acțiunea „unor circumstanțe, a unor imprejurări și condiții locale” (p. 10) ci a îngemâna abordarea structurală cu cea istorică.

Analize foarte interesante întreprind autori în legătură cu conceptele de civilizație industrială, ajungind la concluzia că esența unei societăți nu poate fi extrasă exclusiv din tipul de civilizație pe care o dezvoltă. Avatarurile societății capitaliste industriale nu decurg în mod nemijlocit din procesele civilizației industriale ci din felul cum societatea, aflată în anumite raporturi de clasă, rezolvă problemele puse de această civilizație. Astfel, dacă civilizației industriale îl este caracteristica „generalizarea mașinismului industrial, adică unirea sistemului mașinist cu mari ansambluri umane, context în care factorul uman are o poziție secundară în raport cu sistemul mașinist” (p. 33) consecințele pe plan social sunt agravate de „neputința omului de a stăpini nu mașina ci mecanismul economic și social în care tehnica este un instrument de bază” (p. 61). Urmărind mai îndeaproape aspectele relației de muncă în condițiile civilizației industriale capitaliste, autori remarcă

faptul că „orice muncă, indiferent de tipul ei conține trei tipuri de acțiuni: tehnice socio-tehnice, și pur sociale. Faptul însă că în sistemul industrialismului capitalist întregul conținut al muncii este redus la acțiunile tehnice este o caracteristică derivată din sistemul relațiilor sociale care impun o astfel de organizare a muncii bazată pe principii tayloriste... modelul de organizare tehnică a muncii se sprijină pe modelul de organizare socială conform căreia relația de muncă este forțată să rămînă o relație pur tehnică fără a putea fi efectiv socializată. Ea rămîne exteroară muncitorului, păstrind astfel un caracter represiv” (p. 71).

Pornind de la constatăriile a numeroși autori, printre care Goblot (pe linia înăugurată de Marx) sau Wallerstein că civilizația industrială este mecanismul mondializării relațiilor sociale și că ea se dezvoltă, într-o primă fază, în cadrul spațiului european, autori acordă o atenție deosebită formării civilizației industriale în aria răsăritean-europeană. În mod argumentat ei resping teza „difuzionistă” în explicarea genezei noii civilizații în aria răsăritean-europeană. Unul din argumente este acela că trebuie avută în vedere diversitatea implicată în conceptul de tehnică, acesta incluzând, alături de mașina de filat sau mașina cu aburi și tehniciile comercial-bancare, tehnici dacă nu inventate, cel puțin perfecționate în aria răsăritean-europeană în secolele XVI—XVII. Deci, în această arie civilizația industrială se naște într-un cadru istoric specific, în secolul al XIX-lea, dar pregătită de secolele anterioare și nu printr-o simplă difuziune de la Vest către Est.

Ocupîndu-se de problematica „orizonturilor” industrialismului în România (ca un fapt secundar semnalăm insuficienta explicitare a conceptelor de orizont și model orizontic) autori relevă sarcinile creației bazei naționale a capitalizării industriale în România secolului al XIX-lea. În acest context este relevată contribuția importantă a țărănimii românești, atât la întregirea națională, cit și la procesul social al ruperii spațiului social închis ce nu permitea circulația liberă a forței de muncă. Se subliniază, de asemenea, specificitatea procesului revoluționar în aria Est-europeană și în România unde înțilnirile „revoluții organice”, în trepte cu caracter de demers (proces—n.n.) istorico-social și nu

de moment al unei răsturnări urmată de un nou edificiu ca în Franța (p. 81).

În partea finală lucrarea analizează desfășurarea procesului de industrializare în România. Pe lîngă meritele de necontestat ale unei asemenea analize amintim și prezența citorva neclarități în legătură cu durata propriu-zisă a procesului. Astfel, deși autori fac distincția utilă între „perioada de constituire a mecanismului de expansiune a industrialismului (mașinismul) și perioada de generalizare, de pătrundere masivă a sa în economia națională” (distincție cu care sănrem de acord și care ar trebui continuată și cu alte delimitări intermediare pînă la încheierea procesului de constituire a civilizației industriale) totuși apar unele neconcordanțe între afirmații diferite, făcute pe parcursul a numai cîteva pagini (88-91), care ne împiedică să determinăm cu precizie data la care autori consideră încheiată constituirea „mecanismului de expansiune” — 1890, 1914 sau 1940? Considerăm, totodată, că în analiza proceselor ce au avut loc în anii construcției sociale, autori ar fi trebuit să stabilească mai precis raporturile dintre procesul de „generalizare a „industrialismului” — pe care îl consideră în linii mari încheiat în 1965 și cel de „industrializare”, mai mult analizat în literatura noastră de pînă acum și pe care specialiștii îl consideră a se fi încheiat — tot în linii mari — abia către sfîrșitul anilor '70. După părerea noastră, astfel de insuficiențe nu altereză calitatea lucrării și originalitatea sa în peisajul ideologic actual și ele ar fi putut fi evitate, la fel ca și unele inegalități în privința nivelului la care sunt tratate diferențele aspecte abordate în lucrare, în condițiile unui spațiu editorial mai extins, spațiu pe care gradul de actualitate al tematicii și nivelul de informare al autorilor l-ar fi justificat cu prisosință. În atari condiții și analiza civilizației industriale românești postbelice ar fi putut să ciștige în consistență.

Lucrarea de departe de a fi o simplă carte de popularizare, se constituie ca o deosebită introducere sociologică în problemă, trecind în revistă o vastă și interesantă literatură de specialitate și avansind teze originale în legătură cu specificul unor procese și teorii din spațiul sociocultural românesc.

Sorin Mitulescu

Sociologia contemporană. Probleme, teorii și curente. Cercetare bibliografică, București, B.C.U., 1983

Noul volum din seria „*Sociologia contemporană. Probleme, teorii și curente*”, editată anual de către Biblioteca centrală uni-

versitară, abordează o problematică bibliografică amplă, care pune la îndemîna speciaștilor și tuturor celor interesați, un instrument

de lucru precis și util. Volumul cuprinde un sumar bogat și diversificat, prezentind cele mai noi lucrări din următoarele domenii de referință ale cunoașterii sociologice: *teorie și metodă sociologică generală* (concepțe, principii și tendințe; noi curente sociologice; epistemologie și metodologie); *structură și metodologie*; *structură și dinamică socială* (economie și societate; structură socială; prognoză socială și probleme globale); *sociologii de ramură* (familie; mod de viață și timp liber; cultură și artă; politică; mass-media și informație).

Cercetarea bibliografică detaliată, cuprinsă în 54 de referate, 38 fișe cu descriptori și 111 fișe de semnalare, permite o abordare sistematizată a principalelor contribuții teoretice din literatura sociologică actuală, oferind o imagine sugestivă a tendințelor de dezvoltare, a manifestărilor de continuitate și discontinuitate din acest domeniu. O mare pondere din volum o ocupă semnalarea și prezentarea unor studii și cercetări publicate în periodice prestigioase din est și vest, furnizându-se, astfel, și din acest punct de vedere, un eșantion reprezentativ al preocupărilor inedite ale sociologilor din țările capitaliste și socialiste. În structura tematică a volumului, care își are și ea locul ei bine definit, autorii dedicându-i un număr de 20 de recenzii, definite prin vigoare și competență științifică, prin alegerea, cu discernămînt a celor idei care pun cel mai bine în valoare nouitatea științifică adusă în domeniul respectiv. Sunt prezentate, astfel, probleme de metodologie a cercetării, aspecte interesind epistemologia științelor sociale, tendințele unor curente și orientări, analize ale situațiilor concrete din mai multe țări, raporturile între diferențele sociologiei de ramură, ca și alte preocupări interesind, deopotrivă, teoria și practica socială.

În ordonarea acestui vast material, la fel ca și în selectia riguroasă a contribuților cele mai relevante un rol deosebit l-au avut coordonatorii volumului (prof. univ. Ion Drăgan și dr. Ion Ungureanu) și redactorul responsabil (Florin Grigoraș), care au știut să pună în evidență, cu acuratețe, contextul general și specific al cunoașterii sociologice, orientările sale complementare sau contradictorii, profunda sa ancorare în actualitate. Aceste eforturi apar vizibile atât în modul unitar în care se prezintă tematica lucrării, prin proporția echilibrată a problematicii studiilor și articolelor recenzate, cit și în modelul care a stat la baza selecției informației.

Este de menționat, în acest sens, că, în cadrul fiecărui capitol, referatele au fost selectate cu grijă, în funcție de criteriul valoric și reprezentativitatea domeniului, fiind urmate

de fișe cu descriptori și fișe de semnalare, dispuse în ordine alfabetică. Pentru a nu oferi decit un exemplu, o serie de studii de sociologia științei și sociologia cunoașterii, apărute în prestigioasa revista germană „*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*”, sunt indexate cu următorii descriptori mai relevanți: metasociologie, critică sociologică, sociologie critică, teorie, metodă, model, analiză istorică, analiză cauzală, conflict social, conflict cultural etc.

Aceasta oferă posibilitatea unei orientări rapide a cititorului în multitudinea de titluri bibliografice și a edificării operative asupra conținutului lor, orientare care se extinde și asupra fondului de carte științifică, existent în principalele biblioteci din țara noastră.

O inițiativă salutară, care mai trebuie semnalată, este ideea cuprinderii în volumul din acest an, spre deosebire de ceilalți ani, a unui capitol aparte în legătură cu *structurile instituționalizate ale cercetării sociologice actuale*. Sunt prezentate, astfel, informații detaliate asupra principalelor manifestări științifice organizate, în ultimii ani, în țara noastră și peste hotare și sunt oferite adresele mai multor societăți, asociații, institute, edituri și reviste cu profil național și internațional. Volumul se încheie cu un indice bogat de descriptori și nume de autori, servind în modul cel mai operativ cu puțință, la identificarea materialului sau tematicii care interesează. O mențiune aparte se cuvine a fi acordată și prefeței, semnată de coordonatorii volumului, care reprezintă, ea însăși, un studiu științific de sine stătător, caracterizat printr-o mare densitate tematică și bogăție de idei. Intitulat, sugestiv, *Actualitate, tradiție și adaptare în sociologia contemporană*, studiul menționat dezbat principalele „nivele” ale adaptării sociologiei neomarxiste la realitatea prezentă a schimbării sociale: instituțional și practic, epistemologic și metodologic, teoretic și ideologic.

Consacrate prezentării nuanțate a acestor nivele, secțiunile volumului oferă, în ansamblul lor, o imagine sugestivă și laborioasă a principalelor reluări și procese de transformare prin care trece sociologia contemporană și structurile ei instituționalizate.

În felul acesta, volumul pe care-l prezentăm se constituie ca un instrument deosebit de util activității specialiștilor și celor interesați răspunzind celor mai exigente nevoi de informare și orientare în registrul tematic atât de vast al cunoașterii sociologice actuale.

Living with Nuclear Weapons, New York, Bantam Books, 1983

Pericolul sporit pe care îl reprezintă pentru soarta umanității acumularea excesivă și necontrolată a armelor nucleare a readus în dezbaterea publică rolul descurajării nucleare în prevenirea războiului. Amplele mișcări pentru pace, antinucleare, care se desfășoară cu tot mai mare intensitate pe toate continentele dovedesc că opinia publică este din ce în ce mai conștientă de faptul că amenințarea nucleară, înainte de a descuraja inițierea unui război, prezintă riscuri din ce în ce mai serioase pentru însăși supraviețuirea omenirii.

O serie de lucrări recente dedicate fenomenului nuclear arată că omenirea este în căutarea unei alternative de a trăi cu spectrul amenințării nucleare în schimbul unei iluzorii securități pe care aceasta ar putea-o furniza. Preocuparea este evidentă în lumea academică, oamenii de știință, specialiști, considerind că au datoria nu numai să informeze opinia publică și factorii de decizie politică asupra pericolului pe care îl reprezintă armele nucleare dar și să propună căi de asigurare a unei lumi a păcii fără armele nucleare.

O asemenea motivație generoasă a stat la baza elaborării — în cadrul universității americane Harvard — a volumului *Trăind alături cu armele nucleare*. Strădania autorilor* a fost justificată de convingerea că: „toate guvernele, toți indivizii, fie experți sau publicul larg, au obligația să depună eforturi împreună pentru a asigura prevenirea războiului nuclear. Aceasta este, desigur, cea mai importantă sarcină ce a stat vreodată în fața umanității” (p. 6). Intenția declarată a autorilor este de a furniza o imagine globală despre armele nucleare atât în scopul informării opiniei publice, cit și al „educației factorilor de decizie politică să reflecteze mai eficient asupra chestiunilor importante care confruntă omenirea” (p. XIV).

Lucrarea este, într-adesea, o excelentă sursă de informație atât pentru publicul larg cit și pentru specialiști. Cei șase autori, între care cunoșcuții profesori Stanley Hoffmann, Samuel P. Huntington, Joseph S. Nye, Jr., abordează în mod sistematic și riguros, într-un limbaj clar și moderat o serie de aspecte legate de armele nucleare: dezbaterea curentă cu privire la rolul armelor nucleare în prevenirea războiului, politica echilibrului puterii, scenarii probabili de izbucnire a unui război

* Albert Carnesale, Paul Doty, Stanley Hoffman, Samuel P. Huntington, Joseph S. Nye, Jr., Scott D. Sagan.

nuclear, relațiile dintre principalele puteri nucleare, proliferarea nucleară, controlul înarmărilor și dezarmarea.

Prezentind un tablou realist al stadiului actual al competiției înarmărilor nucleare ei se pronunță împotriva sporirii necontrolate a arsenalelor nucleare intrucit — așa cum afirmă ei — „competiția înarmărilor nucleare nu poate garanta pacea și securitatea. Ea poate garanta o distrugere enormă dacă izbucnește războiul fie planificat, fie mai probabil, prin accident, eroare de calcul sau neînțelegere” (p. 193).

În același timp, autorii subliniază în mod convingător pericolozitatea aranelor nucleare, incertitudinile legate de izbucnirea unui război nuclear: „nu trebuie să uităm că în ciuda încercărilor de a menține un război conventional limitat, odată lupta începută va fi dificil de controlat escalada pînă la abisul nuclear” (p. 67).

Și cu toate că autori afirmă că „armele nucleare nu au garantat pacea, ele au făcut-o mult mai necesară” (p. 44), soluția pe care o preconizează ei pentru salvarea omenirii de pericolul nuclear este „o descurajare nucleară mai eficientă de-a lungul deceniilor următoare” (p. 193). Argumentul principal al cărții este că descurajarea nucleară cu toate că nu constituie o perspectivă prea atrăgătoare, pentru moment este unică: „omenirea nu are altă alternativă decit să țină această amenințare la distanță și să învețe să trăiască cu ea în lumea pe care o știm: o lume a aranelor nucleare, a rivalităților internaționale, a conflictelor recurente și a riscului unei crize nucleare” (p. 19).

Această soluție fatalistă pe care o preconizează cei șase autori își bazează raționalismul pe cîteva premise eronate. Una dintre aceste premise este că dezarmarea — care în concepția lor poate fi un obiectiv valoros pe termen lung — ar putea, de fapt, să sporească perspectivele războiului dacă se încearcă realizarea ei înainte de crearea condițiilor politice necesare: „Dacă precondițiile politice de încredere și consens lipsesc — afirmă ei — dezarmarea completă este, în mod inherent, instabilă” (p. 190).

Obiectivul dezarmării trebuie înlocuit în concepția lor cu „măsuri modeste” de control al înarmărilor. În abordarea măsurilor de control al înarmărilor găsim însă o altă mare eroare a cărții: concepind politica de control a înarmărilor ca „efort de a aduce stabilitate în competiția aranelor nucleare” (p. 203), autori consideră, în mod eronat, că nu toate sporirile din arsenalele nucleare măresc pericolul izbucnirii războiului: anumite inovații

sau modernizări — afirmă ei — cum ar fi sisteme de comandă și control mai perfeționate sau sisteme de rachete cu un singur focos care să înlocuiască sistemele cu focoase multiple — pot reduce riscul războiului nuclear prin sporirea încrederii fiecărei părți că forțele sale vor rezista chiar dacă sunt supuse unui atac inițial.

Autorii consideră chiar că un anumit tip de reducere a armamentelor ar putea spori instabilitatea în loc să o micșoreze: „un număr mai redus de arme nucleare poate determina lovitură preventive sau nesiguranță cu privire la presupusa stabilitate a echilibrului militar, sporind astfel probabilitatea ca armele să fie de fapt folosite” consideră ei. În locul unei reduceri sau „înghețări” totale autorii propun „restricții discriminatorii asupra tehnologiei armelor nucleare” (p. 209) cum ar fi un plafon asupra numărului focoaselor nucleare.

În ceea ce privește descurajarea mai eficientă pe care o preconizează autorii aceasta ascunde două „capcane” profund destabilizatoare: „este oare imoral — se întrebă autorii — să te bazezi pe un mic risc al războiului nuclear în scopul evitării unei probabilități mari a războiului convențional pe scară largă? Nu credem — afirmă ei — în măsura în care se fac eforturi de menținere a riscurilor că mai mici posibil și atât timp cit se consideră că aceasta este doar o soluție intermediară” (p. 249). De fapt, în această accepție armele nucleare sunt tratate ca orice alt tip de armă, se șterge diferența fundamentală care există între armele nucleare și orice alt tip de arme. În realitate, în cazul armelor nucleare acceptarea unui risc oricât de mic înseamnă acceptarea oricărui risc întrucât un conflict nuclear odată început este imposibil de controlat. Perspectiva războiului nuclear anulează posibilitatea tratării armelor nucleare ca „soluții intermediare”.

În al doilea rînd, pornind de la premisa că securitatea nucleară este o chestiune profund incertă „depinzind în egală măsură de viziunea și deciziile celeilalte părți în legătură cu echilibrul de forțe”, autorii afirmă că apărarea perfectă nu pare posibilă sau probabilă în era nucleară, securitatea fiind un act continuu de echilibrare. Cu toate că ei consideră menținerea parității nucleare drept condiție

a securității bazate pe descurajarea nucleară, în realitate acest act continuu de echilibrare înseamnă o permanentă căutare a superiorității nucleare căci — aşa cum afirmă autorii — „armele în sine nu furnizează securitate, armele care nu pot fi distruse de inamic (deci mai bune — n.n.) o furnizează” (p. 33). Evoluția competiției nucleare confirmă faptul că atâtă vreme cără rămîne la baza relațiilor internaționale echilibrul înseamnă de fapt căutarea superiorității.

Autorii recunosc slăbiciunea conceptului de descurajare pe care îl preconizează ca soluție cînd afirmă că „teama nu a fost niciodată un înlocuitor al politiciei. Într-o criză suficient de serioasă teama poate fi uitată, prudență lăsată la o parte și se pot lua măsuri drastice. Războiul nuclear ar putea începe prin accident, neînțelegere sau eroare de calcul în maniere pe care teama nu le poate neutraliza” (p. 5). De aceea, ei consideră că sunt necesare eforturi de reducere a dependenței de acest „rău necesar” care este descurajarea nucleară. După părerea lor măsurile de reducere a dependenței de descurajarea nucleară vor implica pe lingă măsuri de control al înarmărilor și eforturi de transformare treptată a relațiilor politice, întrucât, activitățile controlate de om ca politica și diplomația sunt cele care, în ultimă instanță, vor determina sau nu izbucnirea războiului.

De aceea, consideră ei, a trăi cu armele nucleare alături este o luptă care cere „eforturi deliberate pentru a deveni siguri că într-o criză existența anumitor arme sau prezența forțelor armate nu tentează o parte să atace sau să pună în funcție un mecanism care lasă puține șanse diplomației, sau face restabilirea păcii mai dificilă dacă izbucnește războiul” (p. 249).

Este o concluzie nerealistă, fatalistă care vine în contradicție cu generoasa expunere inițială de motive întrucât soluția pe care o oferă Grupul nuclear de la Harvard este acceptarea realității nucleare cu riscul ei major pentru existența umanității, resemnarea de a trăi alături de armele nucleare fără a întreprinde nimic pentru înlăturarea acestui risc.

Gabriela Monafu

Herman Kahn, *The coming boom. Economic, political and social* ; Hutchinson, London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg, 1983

Dezbaterile teoretice cu privire la perspectivele lumii sau ale unor țări au devenit deosebit de frecvente, cîmulind studii numeroase și din diverse perspective. De cînd s-a

tras semnalul de alarmă („Limitele creșterii”), s-au adus argumente și contraargumente în sprijinul unei imagini optimiste sau pesimiste asupra viitorului. Herman Kahn — cu-

noscut pentru lucrările sale în care încerca să elaboreze unele scenarii privind posibilele situații de viitor — se situează de partea celor ce susțin un „optimism prudent” („guarded optimism”) cu privire la viitorul (imediat) al Americii. Cu alte cuvinte, situația în care se află acum Statele Unite poate fi imbunătățită dar nu ca rezolvare autonomă, inevitabilă, ci presupunând luarea urgentă a unor măsuri fără de care scenariile pesimiste devin justificate. Lucrarea încearcă tocmai a profila cerințele necesare susținerii viziunii optimiste moderate pentru o „revitalizare a Americii”. Adept al teoriei „societății postindustriale” (dezvoltată mai mult pe linia schimbărilor în structura și ponderea serviciilor), Kahn — ca și alți susținători ai acestei orientări (Drucker, Bell) pornește de la teza „adaptării” capitalismului contemporan la noile transformări tehnologice și științifice în fază „post-industrială”. Problemele cu care se confruntă Statele Unite se referă, după el, la dificultățile creării unui nou sistem de valori adaptat cerințelor modificate create de tehnologie și știință contemporană nouă. Numeroase planuri de redresare a Statelor Unite au eşuat deoarece erau greșite. „Anticipăm atât o prosperitate, cât și o revitalizare care să nu se reducă la planul economic; revitalizarea, în particular, trebuie să pornească de la valorile de muncă și familie spre influență și prestigiu Statelor Unite pe plan intern și în lume” (p. 14). O sinteză a valorilor vechi și noi care să ofere o vizion realistă despre viitor și baza schimbării atitudinilor practice față de probleme majore ale prezentului (inflația, apărarea, energia, administrația etc.).

Analiza concretă pe care o face lucrarea poartă pe cititor pe diferențele planuri ale vieții americane contemporane. Față de alte tipologii și sistematizări ale etapelor de dezvoltare economică a omenirii, Kahn propune luarea în considerație a două mari puncte de cotitură („cumpăna apelor” = „watershed”), „Prima cumpăna a apelor a fost revoluția agricolă care s-a petrecut cu circa zece mii de ani în urmă și a creat, în esență, cultura domestică („civic culture”). Omul a incetat să fie un nomad cutreierător și a creat comunități legate de o zonă sau un pămînt particular. Revoluția agrară a necesitat „opt sute de ani pentru a se extinde în întreaga lume” (p. 28). Cu toate schimbările importante produse de ea, această revoluție nu a permis niciodată un nivel ridicat al creșterii economice (pînă la un produs național brut de 500 dolari pe cap de locuitor, la valoarea din 1980 a dolarului). Despre această revoluție agrară au vorbit numeroși cercetători. Ceea ce este original, se referă la modul de prezentare a dezvoltării ulterioare. „A doua cumpăna a apelor este ceea ce numim „Marea

Tranzitie” și este cea în care trăim acum. Tranzitia a început cu două sute de ani în urmă cînd ființele umane erau aproape peste tot, comparativ, puține la număr, sărace și la discreția forțelor naturii; în esență, această stare a luat sfîrșit în următoarele două secole cînd, în afară de „unele combinații potrivnice ale nenorocului și proastei conduceri”, ființele umane au trebuit să fie, aproape peste tot, în mare număr, bogate și în mare măsură apte a controla forțele naturii” (p. 18). Se vede influența lui Toynbee și a lui Rostow în această optică a autorului, ca și a lui D. Bell, dar și unele elemente proprii. Ultima perioadă (începută cu circa două secole în urmă și care se va extinde pe încă aproximativ două sute de ani) presupune „tranzitie” spre epoca unei mari creșteri economice pe întregul glob. „Această perioadă de patru sute de ani cuprinde trei faze ce se suprapun: Revoluția Industrială, actuala generare a unei economii mondiale superindustriale (tehnologice) și viitoarea societate și economie mondială postindustrială*. Pot fi și alte cumpene ale apelor, cum ar fi o masivă mișcare spre spațiu cosmic cu așezări sau alte organizări spațiale și/sau în colonii spațiale create de om. Această posibilitate, pe care o socotim probabilă, ar putea conduce spre dezvoltarea unor noi genuri de activități sociale și economice care ar dîfieri radical de experiențele terestre anterioare. Pentru moment, totuși considerăm Marea Tranzitie în contextul creșterii economice în limitele terestre și omitem orice mare tranzitie în natura spirituală sau domiciliul planetar al omului” (p. 28—29).

Deși această „Mare Tranzitie” nu este inevitabilă, ea este probabilă și plauzibilă dat fiind faptele și tendințele actuale.

În următorii două sute de ani, creșterea populației se va reduce și se va stabiliza la circa 0,1% (ritm propriu pînă prin anul 1800), creșterea economică se va stabiliza și ea dar la un nivel foarte înalt.

Scăderea ratei creșterii economice va duce la dezvoltarea unor cerințe și activități noneconomice, ceea ce caracterizează tocmai „societatea postindustrială” și marchează punctul final al „Marii tranzitii”.

Din punct de vedere economic, țările capitaliste industrializate au trecut, în acest secol, prin mai multe etape: a. perioada unui dinamism modern, fără precedent (1890—1913), cunoscută sub denumirea „La Belle Epoque”;

* Se vede că, spre deosebire de D. Bell, autorul consideră societatea postindustrială ca o fază ce ar fi mediată de una „superindustrială” și nu urmînd direct „societății industriale” (n. ns.).

b. o perioadă de dezastru (1914–1947) denumită, uneori „La Mouvaise Epoque”; c. o perioadă de înalt dinamism (1948–1973) adesea numită „La Deuxième Belle Epoque” și d. perioada dificilă (1974–), denumită o perioadă de boală în care perspectivele pentru succese sau eșecuri sunt aproape egale. „Poate, singura caracteristică mai șocantă a acestor „ani de boală” este combinarea unui somaj relativ înalt, o capacitate industrială excedentară și inflația, toate afectând națiunile capitaliste avansate cel puțin într-un anumit grad (exceptând Japonia)” (p. 34).

America se află pe calea unei neconverzii, descriptibile nu prin termenul de „reindustrializare”, ci prin cel de „desindustrializare” (teză originală în prezenta lucrare): „Deliberat, nu vom folosi termenul devenit popular „reindustrializare” pentru a descrie acest proces, parțial deoarece includem în punctul nostru de vedere atenția pentru „desindustrializare” — o îndepărțare de la anumite industrii (ex. consumatorul de electricitate) în care valoarea adăugată sau productivitatea nu sunt destul de ridicate pentru a permite un standard ridicat de viață muncitorilor săi. La fel, politica de desindustrializare apare a fi relativ aspră prin aceea că include o nouă repartizare a resurselor materiale și umane spre activitățile mai productive. Ea include conceptul de distrugere creatoare, de renunțare la vechiul mai puțin practic în favoarea noului mai eficienți” (p. 41).

Autorul acordă o atenție specială noilor tehnologii capabile a contribui la „distrugerea creatoare” prin care trebuie să treacă America prin simbolul „C⁴I²” (comandă, control, comunicare, calcul/informare, inteligență) se specifică ceea ce este propriu dezvoltării prezente.

Noua tehnologie, în special „C⁴I²”, favorizează creșterea unui nou gen de „industria la domiciliu” în care majoritatea oamenilor lucrează acasă. Această tendință nu trebuie însă exagerată, experiența arată că foarte

mulți oameni nu pot lucra bine fără supraveghere și contacte intermediare directe. Față de alte prezentări ale acestei probleme, punctul de vedere al autorului merită a fi reținut, el aducind în discuție dimensiunea umană (esențială) ce este uneori în analiza evoluției de viitor a economiei. Contactele umane favorizează fenomenele de „serendipity” (evenimente accidentale sau neașteptate) și sinergism (în care generalul depășește suma părților sale), care la rindul lor — pot crea surse suplimentare de competitivitate. De aceea, raportul dintre centralizare și descentralizare trebuie judecat pornindu-se de la un complex de factori (și nu doar de la cei legați de efectele directe ale noilor tehnologii).

Realizarea revitalizării Americii presupune acționa pe patru planuri: 1. promovarea unei ideologii pozitive și realiste; 2. rezolvarea problemelor deficitare pe termen scurt și lung și realizarea acestui obiectiv fără distorsiuni ale economiei sau scăderea stimulentalor; 3. stoparea cercului vicios: deficit-stagnare-dobândă înaltă (inflație); 4. poziția față de o societate postindustrială prematură. Sistemul educațional ar trebui, susține autorul, să modifice imaginea oamenilor despre capitalism „Trebuie să demonstrează (...), că imaginea tradițională asupra capitalismului, în general prezentată, chiar de către sprijinitorii săi, a fost nu în mod necesar, aspră — în special în ceea ce privește varianta americană a capitalismului” (p. 221). Versiunea capitalismului, propusă de H. Kahn, include ca trăsături caritatea, filantropia, spiritul religios tradițional, pionieratul și individualismul robust (rezistent). Printre teoreticienii societății „postindustriale” H. Kahn se socotește „un observator realist, rezonabil” (224), dar observațiile sale se dovedesc foarte selective și partizane. „În ciuda întregului negativism și criticism recent Statele Unite sunt, în mod real, o țară bună” (p. 224) declară el.

O. Hoffman

Time, quality of life and social development, ed. Carlos A. Mallmann, Oscar Nudler, Fundacion Bariloche, 1982

Poziția acordată „timpului” și „comportamentului temporal” în studiile centrate asupra dezvoltării social-umane este de cele mai multe ori periferică. Această situație are un caracter paradoxal determinat de marele decalaj existent între frecvența ridicată de utilizare implicită a acestui concept în studiile asupra dezvoltării sociale și caracterul sporadic al abordărilor explicite a acestui concept în studiile afectate domeniul

niului menționat. Lucrarea editată de Carlos A. Mallmann și Oscar Nudler pornește de la premisa că „dimensiunea temporală este centrală pentru problematica dezvoltării” anticipind totodată creșterea rolului acestei probleme în gindirea dedicată dezvoltării și planificării în viitorul apropiat. Volumul se bazează pe lucrările unui simpozion organizat de către Fundația Bariloche (fundație de prestigiu științific, cunoscută în țara noastră

tră și prin raportul *Spre o nouă catastrofă?*). Contribuțiile diferiților autori, care reușesc atât prin formăție cît și prin modul de abordare al problemei (în cea mai mare parte a studiilor) să elaboreze o perspectivă inter și transdisciplinară, sunt grupate în două capitole: unul dedicat înțelegerii timpului atât în plan personal, cît și în plan social, celălalt abordării timpului ca dimensiune esențială a proceselor socio-culturale.

Studiul lui John Michon sugestiv intitulat *Aspecte psihologice și fizioleice ale organizării temporale a comportamentului* își propune explicit să depășească această limită a studiilor anterioare, bazându-se pe cercetările diferiților autori precum și pe cele proprii care au abordat timpul psihologic și din perspectiva bazei sale funcționale. În acest sens autorul prezintă rolul diferențiat pe care îl au în structurarea percepției și comportamentul temporal diferențele tipuri de *memorie* (memoria senzorială, memoria de scurtă durată și memoria de lungă durată) precum și cele două procese calitativ diferențiate de prelucrare a informației (procesele automate și respectiv cele controlate conștient). În acest proces un rol însemnat îl are raportul dintre înmagazinarea categorială și respectiv înmagazinarea precategorială a informației. În raport cu problematica generală a calității vieții J. Michon analizează consecințele negative pe care le poate avea lipsa de adaptare la structurile temporale. *Stressul temporal* va rezulta întotdeauna din situația în care „subiectul va face un lucru nepotrivit la momentul nepotrivit” (p. 8). Mai exact el rezultind din situațiile în care cursul evenimentelor devine atât de complicat pentru un subiect dat încât el nu mai poate anticipa corect ceea ce se întâmplă și poate doar să „reacționeze la ceea ce se întâmplă” (p. 7) dar și în cazurile în care cursul evenimentelor este prea regulat iar desfășurarea lor ulterioară este complet și mereu previzibilă. În raport cu această fereastră ingustă de observare a realității se definește prezentul. Experiența prezentului este considerată ca rezultanta unui proces „dinamic de testare a ipotezelor”. Imediat ce o secvență coerentă de evenimente (un episod) începe, este generată o ipoteză cognitivă asupra posibilei ei continuări” (p. 42). Această ipoteză permite o abordare mai flexibilă a comportamentului temporal al individului, oferind astfel un cadru mai adecvat de analiză a unor probleme cum sint cele ale „comportamentului colateral” (de ampliere a timpului), a „ceasului comportamental” etc. Tezei existenței unui ceas intern stabil Michon îi opune ideea că un „organism viu nu va înceța niciodată să se adapteze numeroșilor și diferiților parametri temporali” (p. 32). Dealtfel nu trebuie

neglijat faptul că „orice răspuns fiziologic este în mod potențial condiționabil temporal” (Richelle și Lejeune, p. 31).

Într-un studiu elaborat de Carlos A. Mallmann și intitulat *Note asupra timpului senzorial, perspective temporale și problemele dezvoltării* se abordează relația dintre *timpul cronologic* și *timpul senzorial* și mai ales semnificațiile acestui raport pentru dezvoltarea individului și dezvoltarea societății. Mallmann sustine ideea „schimbării – semnificației timpului în cadrul acțiunilor umane odată cu dezvoltarea” (p. 106). Diferența, din punct de vedere uman între cele două scale de evaluare a timpului constă în: prima scală se bazează pe existența ritmurilor endogene care au perioade constante în termenii timpului cronologic în timp ce scală senzorială a timpului se caracterizează printr-o dependență funcțională non-lineară în raport cu vîrstă cronologică a oamenilor (p. 108). În prezent numai scală umană a timpului cronologic a fost utilizată în modelarea socială, or datorită faptului că scală senzorială umană a timpului este o caracteristică structurală a ființei umane ea afectează și dezvoltarea „personală” și socială” (p. 134). Autorul chiar propune elaborarea unor ceasuri care să permită citirea atât a timpului cronologic cît și a celui senzorial fapt ce ar permite o creștere a conștientizării indivizilor și colectivităților umane în raport cu această importantă caracteristică care afectează dezvoltarea în diferite planuri (p. 146). Mai precis, în plan psihologic timpul cronologic se caracterizează prin „existența unei estimări psihologice lineare cuprinsă cu certitudine în intervalul 500 milisecunde 1–2 minute. Dincolo de acest interval există o fragilă dovadă a existenței acestei relații pînă la limita a 80 de ore” (p. 133). Relația dintre *timpul cronologic* și *timpul senzorial* este non-lineară, ea fiind conform unei ipoteze de tip logaritmic, iar conform altrei ipoteze de tip rădăcinii pătrate. Admiterea unei ipoteze sau a alteia impune o analiză, cu prăguri temporale diferențiate, a relațiilor dintre generații și a stadialității în dezvoltarea personalității (p. 144). Această relație îi conduce pe José Leniz și Gonzalo Alcaíno la susținerea tezei conform căreia investirea unei cantități de timp subiectiv în perioada tinereții pentru obținerea unor îmbunătățiri în stadiile ulterioare ale vieții va avea întotdeauna de pierdut datorită micșorării continue a timpului senzorial asociat aceleiași perioade de timp cronologic (p. 96). Apariția societăților industriale a implicat o trecere evidentă de la atitudinile centrate asupra prezentului spre cele centrate prioritar asupra trecentului și viitorului, fapt ce a dus și la o acutizare a problematicii dezvoltării (p. 142). Punctul central al analizei, din perspectiva valorificării

ei, „este format de şansele pe care diferitele perspective și atitudini temporale îl oferă valorificării potențialului uman” (p. 148, s.u.).

Într-un studiu dedicat *Aspectelor concepțuale ale introducerii timpului uman în modelarea sistemelor sociale* de C.A. Mallmann și O. Nudler se analizează corelația strinsă dintre dinamica activităților umane și modul de structurare a timpului în cadrul duratei finite a unei existențe individuale. Fiecare activitate este consumatoare de timp și totodată ea poate contribui la satisfacerea trebuințelor umane. Cei doi autori observă că utilizarea timpului, la fel ca și utilizarea spațiului, are în societățile moderne industrializate un caracter *compartimentalizat* astfel încât oamenii încearcă să dedice „fiecare din fragmentele în care timpul este divizat numai unui singur tip de activitate” (p. 246). Or, această caracteristică contravine tipului natural de relație între *trebuințe și activități*, care nu este o relație de tipul 1–1. Satisfactorii produși și consumați într-o anumită activitate se pot adresa, în grade diferite, mai multor tipuri de trebuințe. Având în vedere aceste elemente Malmann și Nudler optează pentru o *modelare normativă* care implică „un model ideal al distribuirii sociale a timpului. Aceste tipuri de modele sunt numite *euritmice*” (p. 238). Scopul lor principal fiind cel al eliberării actorilor sociali de constringerile temporale (p. 241). Analizând modul de integrare al timpului și spațiului în diferite culturi A. Jeannière în studiul *Timpul și schimbarea socio-culturală*, arată că schimbarea atitudinii față de timp este din punct de vedere istoric strins corelată cu procesul transformării „muncii productive într-o nouă valoare” (p. 266). Autorul arată că descoperirile tehnice nu devin în mod automat factori de transformare, potențialul lor transformator putând dormi secole pînă cînd nu se asociază cu schimbări ale mediului socio-cultural (p. 263).

Alte studii prezente în volum (*O abordare matematică a timpului psihologic și respectiv Speculații asupra factorilor care privesc influența timpului asupra bunăstării umane*) sunt orientate prioritari spre analiza formală a timpului uman și spre descifrarea semnificațiilor psihoso-sociale ale relațiilor evidențiate.

Henri B.M. Murphy, Comparative Psychiatry. The international and intercultural Distribution of Mental Illness, Berlin, Heidelberg, Springer-Verlag, 1982

Făcînd parte din genul de lucrări circumscrise domeniului sociologiei devianței (care include, între altele, probleme de psihiatrie socială sau sociologie a bolilor mentale) și sociologiei medicinei (strins înrudită cu sociologia bolilor mentale), lucrarea semnată de H.

A. Szalai tratează problema calității vieții mai ales din perspectiva utilizării individuale a timpului. Autorul arată că oamenii nu „trăiesc într-un mediu temporal omogen” (p. 171). Chiar la nivel individual se resimt această caracteristică prin diferențele sensibile între comportamentul temporal desfășurat în spațiul „activității private” și cel din spațiul „activității publice” (p. 174).

În cadrul volumului sunt prezentate și studii care și propun o abordare prioritări filozofică a problemelor timpului. K. Valaskakis introduce termenul de „cronospațiu” (care are drept pivot – prezentul, incluzind perioade variabile din trecut și respectiv viitor) utilizat pentru descrierea, explicarea, analiza normativă și formularea strategiei de acțiune în raport cu evoluția anumitor procese. Autorul exemplifică ideea de cronospațiu prin analiza destinului unor inovații tehnologice (incepînd cu descoperirea principiului și terminînd cu urmărirea declinului tehnologiei respective p. 201). Julius Fraser în studiul său *Nivele temporale în cadrul procesului social. Integrarea temporalităților în modelarea socială* după ce analizează caracteristicile principalelor niveli temporale din realitate, diferențiindu-se mai ales în funcție de evoluția proceselor cauzale analizează restricțiile temporale dar și noile posibilități de structurare a comportamentului temporal al actorilor sociali în condițiile creșterii interdependenței de ordin micro și macro global între aceștia.

În esență, lucrarea *Time, quality of life and social development* ne confruntă nu numai cu o problematică centrală pentru studiul dezvoltării sociale, nu numai cu abordări originale și interdisciplinare fundamentate dar și cu numeroase sugestii de cercetare. Dincolo de valoarea ei teoretică și de deschiderea explicită spre problemele practice, spre găsirea unor soluții pentru depășirea restricțiilor temporale, lucrarea este deosebit de atrăgătoare și prin maniera imaginativă în care se apropie de acele probleme acute ale dezvoltării sociale care au rezonanță pentru comportamentul zilnic al individului.

Cătălin Mamali

Murphy reprezintă o incercare consistentă de schițare a principalelor repere ale unei psihiatrii transculturale, ce ambiționează studiul detaliat al relațiilor stabilite între tulburările mentale și caracteristicile psihologice care diferențiază națiuni, popoare sau culuri.

Fiind conștient de dificultățile tradiționale ale psihiatriei actuale, în măsura în care aceasta apare prea mult grefată pe modelul medical de boală și valorizează excesiv perspectiva organicistă, autorul analizează o multitudine de aspecte cu caracter social și cultural de interes deosebit pentru psihiatru, sociolog sau psiholog, pentru antropolog sau criminolog, pentru toți cei care activează în domeniul științelor sociale sau medicale. În plus, comparațiile internaționale urmărite de autor, la fel ca și evaluarea metodelor și tehnicilor comparative, sunt utile tuturor specialiștilor care vor să afle informații detaliate despre teoriile și ipotezele cu cea mai mare frecvență în societatea contemporană și despre modul lor de testare în contextul utilizării evaluării comparative. Alăturând aceste teorii și ipoteze celor cu caracter sociologic, cititorul poate înțelege mai bine cît de permeabile au devenit astăzi granițele dintre diferite discipline științifice, în asemenea măsură încît înseși științele medicale nu se mai pot dispensa în prezent de concepțele și modelele cunoașterii sociologice.

Scopul psihiatriei comparative — evidențiază Murphy — constă în identificarea, verificarea și explicația raporturilor dintre bolile psihice și caracteristicile psihosociale mai largi ale populațiilor definite prin forme specifice de cultură. Nefiind o disciplină strict medicală, cu scopuri terapeutice, scopul ei principal constă în efectuarea de comparații în ceea ce privește incidența sau prevalența bolilor psihice caracteristice anumitor societăți, modurile lor de tratament și criteriile lor de diagnostic. Lucrind cu datele epidemiologiei internaționale și urmărind să măsoare frecvența și caracteristicile bolilor specifice națiunilor, psihiatriea comparativă are atît dimensiune teoretică, cît și una practică, care oferă bazele unei psihatrii cu adevărat științifice ale cărei premise de constituire sunt supuse în prezent, incertitudinii. O explicație a acestei incertitudini o oferă chiar modul diferit în care diferite popoare și națiuni concep tulburarea psihică, în condițiile în care manifestările cu caracter clinic și criteriile nosologice sunt extrem de diferite. Un concept al bolii psihice, care utilizează principii sociologice — subliniază Murphy — poate fi la fel de valid științific ca și unul care folosește principii biologice, astfel că este necesar a avea în vedere nu atît boala psihică ca „realitate” globală, cît diferențele ei entități grupate sub forma tulburărilor psihice cu etiologie specifică. Din acest punct de vedere, posibilitatea diferențelor populației de a avea procente diferite de tulburări psihice corespunde experiențelor sau orientărilor culturale ale acestor populații, modurilor lor diferite de a privi rolurile sociale „normale” și a concepe boala psihică ca devianță socială sau ca formă „normală” a

comportamentului. Aceasta atrage după sine necesitatea incluzării cunoașterii sociologice în domeniul psihiatriei și a preluă o serie de metode și tehnici din arsenalul sociologilor pentru a putea face vizibile diferențele între națiuni.

O distincție care trebuie utilizată în cadrul comparațiilor internaționale este aceea între indicatorii obiectivi ai bolii psihice evaluați prin standarde medico-sociale precise și semnificațiile subiective ale bolii pentru pacienți, ceea ce face și mai dificilă sarcina utilizării unui model medical exclusivist, în dauna unei considerări sociale mai largi a sănătății și bolii mentale (pentru acest motiv, limba engleză cunoaște două cuvinte asemănătoare referitoare la boală, dar având semnificații diferite : *disease* — sensul obiectiv și *illness* — sensul subiectiv al națiunii de boală).

Luind în considerație diferite sisteme de clasificare a bolilor, utilizate de specialiști aparținând unor culturi diferite, autorul evidențiază două criterii care par să corespundă cel mai bine unui consens internațional în această problemă: starea de suferință sau de disconfort generată de boală și disfuncția comportamentală legată de problemele mai complexe ale devianției sociale. Evaluând atît limitele, cît și avantajele acestor criterii, lucrarea analizează o serie de studii, anchete și cercetări dedicate comparației internaționale a bolilor psihice, oprindu-se cu precădere asupra principalelor surse de date (oficiale sau neoficiale) cu caracter comparativ. Sunt analizate în acest context datele statistice, înregistrările spitalicești, anchetele prin intermediul chestionarului, interviurile directive, evaluările făcute de profani sau experți și alte surse de date, deja familiare sociologilor. Prezentindu-le avantajele și dezavantajele, autorul pledează pentru o utilizare combinată și specifică a acestora în contexte particulare. Cartea abundă în analize statistice și evaluări ale anchetelor de prestigiu realizate în domeniul psihiatriei comparative, reușind să ofere, astfel, o imagine sugestivă a scopurilor sociale și medicale ale acestei discipline pe cale de a căpăta un statut autonom.

Un interes deosebit prezintă lucrarea pentru psihologi, psihiatri și sociologii care activează în domeniul medicinei, din punctul de vedere al expunerii detaliate a corelației între particularitățile psihosociale și socioculturale și prevalența unor boli specifice în cadrul grupărilor de populație europene și morbiditatea diferențială a acestora față de cea a grupărilor de alte naționalități. Lucrarea evidențiază un tablou clinic aproape exhaustiv, ce oferă informații prețioase despre modul în care diferite popoare sau națiuni concep boala psihică și tratamentul ei și modul cum aceste informații pot fi standardizare în scopuri de comparație.

Ultima parte a lucrării ni se pare mai semnificativă pentru sociologi, deoarece este dedicată raporturilor dintre psihopatologie și sănătatea mentală „pozitivă”, care centreză atenția asupra problemei mai generale între bunăstarea generală a unei națiuni, calitatea vieții și morbiditatea psihică. În acest context sunt analizați principaliii indicatori de evaluare a nivelului calității vieții și a morbidității populațiilor prin boli psihice, autorul utilizând în acest scop o serie de informații cu caracter internațional și scale agregate, de interes nemijlocit pentru specialiștii care lucrează în domeniul sociologiei.

Lucrarea se încheie cu speranța că o psihiatrie cu adevărat științifică trebuie să ia în considerație nu numai aspectele bolii

psihice ca atare, ci și caracteristicile sănătății mentale, ceea ce nu mai poate constitui doar sarcina medicului ci interesează, deopotrivă, pe toți aceia interesați de problemele de bunăstare și de ridicare a nivelului calității vieții unei națiuni. Fiind dată densitatea tematică a lucrării, nu ne-am propus în acest cadru și o evidențiere a principalelor ei limite și afirmațiilor mai puțin valide din punctul de vedere al sociologului. Oricum, orice evaluare nu poate eluda contribuțiile valoroase pe care o asemenea carte le aduce într-un domeniu mai puțin cunoscut și care oferă o solidă punte de legătură între specialiștii aparținind medicinei și sociologiei.

Dr. Sorin M. Rădulescu